

Analysis of the Status of Worship in the Cognitive Function of the Soul (Based on the Thoughts of Transcendent Theosophers)

Seyede zeynab Hosseini ¹ | Ebrahim Noei ² | Mohsen Jahed ³

1. Doctoral student of Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. E-mail: Szh1364@yahoo.com
2. Associate Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Religions, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. E-mail: E_noei@sbu.ac.ir
3. Associate Professor of the Department of Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Religions, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran E-mail: m_jahed@sbu.ac.ir

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

20 September 2023

Received in revised form:

11 December 2023

Accepted:

30 January 2024

Published online:

3 September 2025

Keywords:

Nature, philosophy of worship, potentiality, intrinsic motion, transcendent theosophers

Abstract: Knowledge of the self constitutes the most fundamental dimension of human existence; all other aspects of human nature derive their significance from perception and cognition. In Mulla Sadra's perspective, every soul inherently possesses the capacity to recognize the truths of things according to its nature. The soul has both the faculties and the potential necessary for acquiring knowledge, and the sensory data required for perception are provided through the intermediary of the body. By mastering this data, the soul performs the act of perception. However, obstacles exist between the soul and rational truths; until these are removed, the truths of science cannot transfer from the tablet of reason to the tablet of the soul. This study seeks to identify the primary obstacles delineated by transcendent theosophers and to examine how these obstacles may be overcome. Employing a descriptive and analytical approach, this research concludes that the first major obstacle is the existence of the body and matter, which preoccupy the soul with managing material forces. The second is the intrinsic darkness arising from the cloudiness of desires and the accumulation of sins, manifesting within the rational soul. The removal of these obstacles is achieved through religious injunctions and acts of worship. The purpose of such practices is to liberate the soul from the consequences of sensory preoccupations and material entanglements. Nevertheless, the removal of obstacles is, in itself, a negative and non-substantive aim, not the ultimate goal. Thus, the philosophy underlying acts of worship is primarily to clear the path for the soul's progress toward perfection and intellectual illumination. Once obstacles are removed, the soul, following its intrinsic motion, continues on its evolutionary path.

Cite this article: Hosseini, S. Noei, E. Jahed, M (2025). Analysis of the Status of Worship in the Cognitive Function of the Soul (Based on the Thoughts of Transcendent Theosophers), *Philosophical Meditations*, 15(35), 43-63. <https://doi.org/10.30470/phm.2023.1975398.2328>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2023.1975398.2328>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: The ultimate purpose of all religious laws is to attain divine knowledge, connect the soul to transcendent intellect, and achieve the highest perfection (Sadra, 1360: 372; 1354: 497–498). The human soul is intrinsically equipped to progress on the path of perfection and possesses the potential for higher perception and unity with the active intellect. Realizing this potential, however, requires a context—the material body. The relationship between soul and body is thus one of employment: the soul employs the body as an instrument to achieve the general perceptions intrinsic to its essence. As an agent, the soul actively engages in the process of perception as part of its evolutionary journey. Nevertheless, because the body is material, it creates obstacles and veils for the soul’s intrinsic activity of perception. The first veil arises from the soul’s essential connection to matter

and the body; this is why, in dreams, when this connection is temporarily loosened, perception is enhanced. Further obstacles originate from the body itself, which the soul must employ on its journey. The substantial existence of the soul is characterized by intrinsic motion, and, absent obstacles, it naturally follows its course. However, when impediments arise, the flow and receptivity of the soul’s essence are interrupted, halting its progress. The removal of these obstacles is effected through action, after which the soul’s intrinsic entity resumes its evolutionary trajectory. Examining this issue is significant in determining whether these benefits are positive ends or merely preparatory, and whether they are inherently desirable or only preliminary. According to Sadra, the soul’s intrinsic agency makes general perception a natural imperative, provided no obstacles exist and there is the potential for

connection with the active intellect. This paper first discusses the soul's activity as an intrinsic agent, then addresses the obstacles to its evolutionary movement, and finally considers the preliminary status of worship and action in removing these obstacles. While Sadra also recognizes positive, existential benefits of worship, the present article focuses solely on the negative, preparatory aspect; the affirmative dimension will be addressed in a subsequent study.

Methodology: This study centers on a close reading of Mulla Sadra's writings, analyzing his texts to clarify the philosophical rationale for religious worship from his perspective. Sadra maintains that legal and religious rulings are grounded in their relation to human benefit and harm, and this essay documents and interprets those rulings based on this principle.

Findings: The main findings of this research are summarized as follows:

Every human soul is innately qualified to recognize the truths of beings; the rational soul is a divine command, distinguished by its innate potentiality

The soul possesses the capacity to acquire knowledge not yet actualized; this is its potential capability

The body and matter, and the soul's occupation with corporeal management, constitute the primary obstacles—veils preventing the soul from recognizing universals. Matter is associated with darkness and absence, while the soul is characterized by light and presence; thus, attachment to the body is a veil, and in dreams, when this attachment is lessened, perception is facilitated

Additional obstacles arise from the bodily instrument itself, especially through sinful actions and the obscurity caused by unchecked desires

Physical actions and religious practices serve to remove these obstacles, enabling the soul's progress along its evolutionary path. The removal of obstacles through worship and bodily discipline is fundamentally negative and non-substantive, serving as preparation rather than as an ultimate goal.

References

- Hosseini Ardakani, Ahmad ibn Mohammad. (1375SH). *Muraat al-Akwan: Sharh Hidayat al-Mulla Sadra*. Tehran: Scientific and Cultural Publications Company.
- Sadr al-Din Shirazi, Mohammad ibn Ibrahim. (1366SH). *Tafsir al-Quran al-Karim*. Qom: Bidar Publications.
- Sadr al-Din Shirazi, Mohammad ibn Ibrahim. (1981). *Al-Hikmah al-Muta'aliyah fi al-Asfar al-Aqliyyah al-Arba'a*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Sadr al-Din Shirazi, Mohammad ibn Ibrahim. (1422AH). *Sharh al-Hidayah al-Athiriyah*. Beirut: Arab Heritage Revival Institute.
- Sadr al-Din Shirazi, Mohammad ibn Ibrahim. (1360SH). *Al-Shawahid al-Rububiyah fi al-Manahij al-Sulukiyyah* (Persian Introduction). Tehran: University Press Center.
- Sadr al-Din Shirazi, Mohammad ibn Ibrahim. (1381SH). *Kasr Asnam al-Jahiliyyah*. Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation.
- Sadr al-Din Shirazi, Mohammad ibn Ibrahim. (1354SH). *Al-Mabda' wa al-Ma'ad*. Tehran: Iranian Society for Wisdom and Philosophy.
- Sadr al-Din Shirazi, Mohammad ibn Ibrahim. (1302SH). *Risalah fi al-Qada' wa al-Qadr in Majmu'ah al-Rasa'il al-Tis'ah*. Qom: Mustafawi Library.
- Sadr al-Din Shirazi, Mohammad ibn Ibrahim. (1363SH). *Mafatih al-Ghayb*. Tehran: Cultural Research

Institute.

- Tabatabai, Seyyed Mohammad Hussein. (1368SH). *Asul-e Falsafe va Ravesh-e Realism*. Tehran: Sadra Publications.
- Tabatabai, Seyyed Mohammad Hussein. (1390SH). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran*. Beirut: Al-Alami Institute for Publications.
- Majlisi, Mohammad Baqir ibn Mohammad Taqi. (1403AH). *Bihar al-Anwar*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تحلیل شأن عبادات در عملکرد معرفتی نفس (با تکیه بر اندیشه‌های صدرالمতالیهین)

سیده زینب حسینی ^۱ | ابراهیم نوئی ^۲ | محسن جاهد ^۳

۱. دانشجوی دکتری دانشگاه شهیدبهبشتی، تهران، ایران. رایانامه: Szh1364@yahoo.com

۲. دانشیار گروه معارف اسلامی دانشکده الهیات و ادیان دانشگاه شهید بهبشتی، تهران، ایران. رایانامه: E_noei@sbu.ac.ir

۳. دانشیار گروه حکمت و کلام دانشکده الهیات و ادیان دانشگاه شهید بهبشتی، تهران، ایران. رایانامه: m_jahed@sbu.ac.ir

چکیده: معرفت مهم‌ترین بُعد وجودی انسان است و سایر ساحت‌های انسانی در ارتباط با ادراک و شناخت، اهمیت می‌یابد. در دیدگاه ملاصدرا هر نفسی شایستگی لازم برای شناخت حقایق اشیاء را به حسب فطرت دارد؛ همچنین نفس دارای امکان استعدادی و قوه لازم برای کسب علوم است و داده‌های مورد نیاز آن برای ادراک توسط ابزاری به نام بدن تأمین می‌شود و نفس با در اختیار گرفتن این داده‌ها، عمل ادراک را انجام می‌دهد؛ اما در این میان موانعی وجود دارد که بین نفس و حقایق عقلی حایل می‌شود که تا این موانع رفع نگردند، حقایق علوم از لوح عقلانی بر لوح نفسانی نقش نمی‌بندد. مسأله نوشتار حاضر این است که در اندیشه صدرالمتالیهین مهم‌ترین موانع کدامند و چگونه می‌توان آنها را کنار زد؟ از این‌رو با اتخاذ روش توصیفی و تحلیلی بدین نتیجه انجامیده است که اولین مانع، وجود جسم و ماده و اشتغال نفس به تدبیر قوای جرمانی است. مانع دوم، ظلمت ذاتی به خاطر کدورت امیال و انباشتگی است که بر اثر کثرت گناهان در صورت نفس ناطقه رخ می‌دهد. رفع این موانع توسط احکام شرعی و عبادات صورت می‌گیرد و غرض از اعمال و ریاضات بدنی این است که روح از عوارض حسّ و از امور مادی ظلمانی رها شود، هر چند رفع مانع امری سلبی و عدمی است و بالاصاله مقصود نیست. از این‌رو فلسفه تشریح عبادات از بین بردن موانع موجود بر سر راه نفس برای رسیدن به تکامل و فیض علمی است. در صورت رفع موانع، مطابق حرکت جوهری، نفس به‌عنوان مقتضی در مسیر تکاملی خود راه می‌پیماید.

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ‌ها:

دریافت: ۱۴۰۲/۶/۲۹

بازنگری: ۱۴۰۲/۹/۲۰

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۰

انتشار: ۱۴۰۴/۶/۱۵

واژگان کلیدی:

فطرت، فلسفه عبادات، امکان استعدادی، حرکت جوهری، صدرالمتالیهین.

استناد: حسینی، سیده زینب؛ نوئی، ابراهیم، جاهد، محسن (۱۴۰۴). تحلیل شأن عبادات در عملکرد معرفتی نفس (با تکیه بر اندیشه‌های صدرالمتالیهین). *تأملات فلسفی* ۱۵ (۳۵)، ۴۳-۶۳. <https://doi.org/10.30470/phm.2023.1975398.2328>
ناشر: دانشگاه زنجان. © نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2023.1975398.2328>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

را کنار می‌زنند تا مقتضی به مسیر خود ادامه دهد. وجود مقتضی همین ذات و نفس است که دارای حرکت جوهری است و در نبود مانع، مسیر طبیعی خود را طی کند. سیلان و استکمال‌پذیری ذاتی نفس است و با حضور مانع، این مهم متوقف شده و قادر به ادامه حرکت نیست. رفع مانع توسط اعمال صورت می‌گیرد. پس از رفع موانع، مقتضی به مسیر خود ادامه می‌دهد.

پژوهش حاضر با تمرکز بر نوشته‌های صدرا فراهم آمده و با تحلیل محتوای متون صدرا به واکاوی حکمت تشریح عبادات یا التزام به عبادات از دیدگاه وی نظر دارد. صدرا به ابتدای احکام بر مصالح و مفاسد اعتقاد دارد و احکام شرعی را به مصالح و مفاسد مستند می‌کند. پرداختن به این مسأله از آن‌رو دارای اهمیت است که بیان می‌کند آیا آن مصالح ایجابی هستند یا سلبی؟ و آیا مصالح مطلوب بالذات و مقصود اصالی هستند یا فقط شأن مقدمی دارند؟ به این منظور، در دیدگاه صدرا ابتدا درباره فعل نفس به عنوان مقتضی سخن گفته خواهد شد و ادراک کلیات توسط نفس به امری فطری برای آن تعبیر می‌شود که در صورت عدم مانع، استعداد اتصال با عقل فعال را دارد؛

مقصود تمامی شرایع، رسیدن به معرفت الهی و اتصال نفوس به عقل فیاض و رسیدن به قلّه کمال است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۰: ۳۷۲)؛ صدرالدین شیرازی: ۱۳۵۴: ۴۹۷ و ۴۹۸) نفس انسان ذاتاً دارای قوه لازم برای گام نهادن در مسیر تکامل هست و فطرتاً استعداد حرکت به سمت ادراک برتر و اتحاد با عقل فعال را داراست؛ در این میان نیاز به محلی برای بروز استعداد خود دارد که همان ماده و بدن است. ارتباط نفس با بدن از جنس استخدام است؛ یعنی نفس، بدن را استخدام می‌کند تا به ادراک کلی که ذاتی آن است برسد. نفس به عنوان مقتضی در حال انجام کار خود برای طی مسیر کمال است، در این میان، بدن به خاطر اینکه مادی است، برای فعل ذاتی نفس یعنی ادراک، موانع و حجاب‌هایی ایجاد می‌کند. اولین حجاب نفس برای ادراک کلیات نیز این است که در مقام فعل متعلق به ماده و بدن است (صرف تعلق به بدن یک مانع و حجاب است). بنابراین در خواب که این تعلق به طور موقت قطع می‌شود، ادراک نیز راحت‌تر انجام می‌شود. موانع و حجاب‌های بعدی ناشی از بدن مستخدم نفس است. در مقابل، اعمال حجاب

سپس به بیان موانع موجود بر سر راه حرکت تکاملی نفس پرداخته و رفع موانع بر عهده عبادات و اعمال خواهد بود که شأن مقدمی و رفع مانع دارند و اصالتاً مطلوب نیستند؛ البته این بدان معنا نیست که وی صرفاً منافع عبادات را منحصر در حیثیت عدمی و سلبی آنها می‌داند، بلکه او برای اعمال شأن وجودی و ایجابی نیز قائل است. با این حال، در این مقاله تنها جنبه اول بررسی شده و جنبه دوم در پژوهشی دیگر بررسی خواهد شد.

استعدادی می‌خوانند (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۳: ۵۱۵). «استعداد» به «مستعد» و «حامل» نیاز دارد. حامل استعداد نیز «ماده» نامیده می‌شود (کلّ حادث مسبوق بقوه و ماده تحملها) (نک: طباطبایی، ۱۳۶۸، ج ۴: ۷۳۱). بنابراین باید گفت ادراک یکی از کنش‌های انسان است که نتیجه تعامل بین بدن و نفس است. بدن در این تعامل دوسویه، نقش آماده‌کننده زمینه‌های ادراک را دارد و نفس ادراک را به سرانجام می‌رساند. ارتباط نفس با بدن از جنس استخدام است یعنی نفس، بدن را استخدام می‌کند تا به ادراک کلی برسد. داده‌های مورد نیاز نفس برای ادراک توسط ابزاری به نام بدن تأمین می‌شود و نفس با در اختیار گرفتن این داده‌ها، عمل ادراک و فعالیت‌های عملی خود را از طریق بدن انجام می‌دهد. بدن با اینکه شیئی مادی است، اما با فعالیت‌های اعدادی خود، زمینه را برای درک و تجرید معقولات فراهم می‌آورد و به‌عنوان ابزار، زمینه‌ساز فعالیت‌های نظری است و فقدان حسّ و قوای بدنی به منزله آن است که نفس، ابزار خود را از دست داده باشد و از نیل به ادراک بازماند (من فقد حساً فقد علماً) (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۶۱)؛ البته اگر همین نفس تقویت

۱. نفس و توانایی آن بر ادراک

نفس حقیقتی مجرد است که به عالم ملکوت تعلق دارد و تکامل تدریجی آن با افعال و تصرفاتش در بدن تحقق می‌پذیرد؛ این نفس در حرکت جوهری‌اش از مراحل هستی بالا می‌رود. نفس انسانی امکان و قوه کسب علوم را دارد و هرچند خدای تعالی نفس انسان را خالی از تحقق اشیاء و علم قرار داد: «أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا» (نحل: ۷۸) اما نفوس را برای علم‌آموزی آفریده است؛ از این رو نفس باید توانایی تحصیل علوم و معارف را دارا باشد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۳: ۱۳۷-۱۳۸). این استعداد نفس را «ذهن» می‌نامند و امکان اکتساب علوم برای نفس را هم امکان

به حسب فطرت دارد؛ زیرا نفس ناطقه انسان، امر ربانی قدسی و شریفی است که با دارا بودن همین ویژگی فطرت، مفارق از سایر جواهر عالم است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۷۰؛ صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۱: ۲۱).

با وجود آنکه نفس هر انسانی در اصل برای حمل آن آماده است، اما موانع و اسبابی مانع از اقدام به حمل امانت و رسیدن به آن می‌شود. اگر این موانع و حجاب‌ها از قلب که همان نفس ناطقه انسان است، مرتفع گردند، صورت ملک و ملکوت و هیئت اصلی وجود در آن متجلی می‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹: ۱۳۹). اگر گمراهی و نافرمانی در نفوس آدمیان نبود، خداوند آتش جهنم را نمی‌آفرید؛ چراکه منشأ ایجاد جهنم وجود همین گمراهی و نافرمانی در نفوس است (و نه حیث دارالعذاب بودن جهنم) (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹: ۳۴۶). روایت: «لولا ان الشیاطین یحومون علی قلوب بنی آدم لنظروا الی ملکوت السموات: اگر چنین نبود که شیاطین بر قلوب آدمیان احاطه کرده‌اند، هرآینه انسان‌ها ملکوت آسمان‌ها را می‌دیدند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۶: ۱۶۳) نیز به قابلیت ذاتی نفس انسان برای ادراک حقایق

شود، برای ایجاد و ترکیب صور ادراکی ممکن است از ابزاری به نام بدن بی‌نیاز شود، به‌ویژه آنکه ادراک، امری وجودی بوده (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۴: ۱۲۶) و عبارت از وجود مدرک نزد مدرک است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۸: ۴۰؛ صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۳: ۵۰۹؛ صدرالدین شیرازی، ۱۴۲۲: ۳۶۴). نفس به‌عنوان مبدأ فاعلی ادراک، در عین مجرد بودن، با اشراف بر قوا، به علوم دست می‌یابد (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۸: ۶۶ و ۶۹). در این فرایند ادراک، نفس خلاق و فعال است و متأثر و منفعل نیست و پس از اتصال با عقل فعال، ایجادکننده و نگهدارنده صور معقوله است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۸: ۲۵۹).

در باب گستره این ادراک نفس باید توجه داشت که انسان ذاتاً مستعد است تا حقیقت همه اشیاء چه واجب و چه ممکن (غیرممتنع) در او آشکار و متجلی شده و علوم مختلف را درک کند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۰: ۳۴۸؛ صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۴۸۴). خصوصیتی در نفس که استعداد درک علوم و اشیاء را برای نفس فراهم می‌آورد، فطرت است. هر نفسی شایستگی لازم برای شناخت حقایق اشیاء را

عقلانی‌اش، رسیدن به عقلیات و دگرگونی نفس به‌عنوان موضوعی برای صور الهی از جانب حق اول تا پایین‌ترین مرتبه وجود است؛ همچنین سعادت و خاصیت نفس (در مقام عمل) برحسب مشارکت با بدن، صدور افعال پسندیده برای ایجاد عدالت و ملکه آن است؛ به این شکل که نفس میان خُلقیات جسمانی متضاد، عدالت را برقرار کند. انفعال و خضوع نفس در برابر بدن و قوای آن، از علل دوری نفس از این اقتضای ذاتی (و بالتبع دوری از حق تعالی) است؛ اما اگر تسلیم شدن نفس در برابر بدن و تسخیر اغوای شیطان‌شدن آن به‌واسطه تلبیس وهم و آراستن امیال جسم برای نفس تکرار شوند، نفس منفعل گردیده و حالت فرمان‌برداری و انقیاد و اطاعت از بدن و قوایش در او رشد می‌کند، تا آنجا که بعد از آن، ممانعت و خودداری از افعال در برابر اغوای بدن، به‌خصوص قوه وهمیه برای نفس دشوار می‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹: ۱۲۷). اشتغال نفس به ماده و بدن حتی می‌تواند مانع شود که نفس، خود را نیز مشاهده و ادراک کند؛ یعنی اشتغال به ماده به‌قدری تأثیرگذار است که نه تنها مانع علم به خارج و عالم ماده می‌شود، بلکه مانع علم به خویش (مشاهده

اشیاء اشاره دارد (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹: ۱۳۹).

۲. موانع موجود در راه حرکت نفس به سوی تکامل

به‌رغم استعداد نفس برای ادراک، فعلیت- یافتن این استعداد برای نفس لازم و ضروری نیست، به‌گونه‌ای که حتماً برای آن رخ دهد؛ بلکه اسباب و عللی خارجی می‌توانند مانع از تحقق ادراک و تجلی حقایق بر او شوند و او را از نیل به کمال خویش بازدارند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۴۸۴). در این مجال به تبیین دو مانع مهم در این راستا متمرکز خواهیم شد.

۲-۱. ماده، مانع اتصال نفس به عقل فعال

اجسام اقتضای تأثیرپذیری از نفوس را دارند و هیچ نفسی نیست که در جسمی تأثیر نداشته باشد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۰۲: ۲۰۹). ارتباط نفس و بدن با یکدیگر سبب انفعال هریک از آن دو از دیگری می‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹: ۱۲۷)؛ البته همین انفعال‌پذیری نفس از بدن می‌تواند اولین مانعی باشد که بر سر راه نفس قرار گیرد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۰۱). کمال و سعادت نفس به حسب ذات

ذات) هم می‌شود و کسی که به نفس خویش جاهل باشد و حقیقت ذات را درک نکند، در واقع به معرفت خالق جاهل است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹: ۱۸۰).

اگر این حجاب غبار بدن از ادراک عقلی نفس برآشته شود و نفس به جای بدن نگاهی به خود بیندازد، خود را با معقولات، کامل و متحد می‌یابد؛ نفس، خود را از نور و زیبایی و نیکی و کمال خواهد دید و نورهای محسوس خورشیدی برای او تاریک خواهد بود. بنابراین اگر نفس، صورت عقلی را اکتساب کند، سپس صورت عقلی به خاطر عروض مانعی مانند اشتغال به شیء جسمانی از نفس روی گرداند، با رفع آن مانع، صورت عقلی به نفس بازمی‌گردد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۰۰)؛ البته این رهایی از تعلقات جسم تنها برای عده‌ای ممکن است؛ کسانی که ریاضات و کوشش‌های عقلانی داشته‌اند، افرادی هستند که از حسیض اشباح به اوج ارواح راه یافته‌اند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۰۰). تجربه چنین ارتقایی برای همه انسان‌ها بعد از مرگ و رهایی از ماده و عروج از نشئه دنیا حتمی است، اما برای نفوس کریم و شریف که عاشق کبریای الهی هستند، خارج شدن از تعلقات جرمانی

و اعراض جسم و رهایی از هواها و اغراض طبیعی در همین دنیا نیز ممکن است؛ چنانکه با وجود اشتغال به مشغله‌های جسمانی و آرزوهای ناپسند انسانی، با اندیشیدن به عظمت پروردگار یا شنیدن آیه‌ای که به قیامت و معاد اشاره دارد، پوست می‌لرزد و مو بر اندام سیخ می‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۰۱ و ۳۰۲). با تصور یک آرزوی خوشایند، بدن منقلب شده و تصور ترشی، بدن را به لرزه و هیجان وامی‌دارد؛ بنابراین، بدن مطابق با شرایط نفس و خیالات آن دگرگون می‌شود و ممکن است حتی بر نفس خارج از بدن خود نیز تأثیر بگذارد، همان‌طور که بر بدن خود تأثیر می‌گذارد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۰۲: ۲۰۹). در اینجا نفس بر بدن و قوای آن مسلط شده و طرد این قوا و قطع هوای آن برای انسان آسان می‌گردد. این همه به واسطه نور اندکی است که به قلب وارد شده و نور، نفس را تقویت کرده است؛ البته بدن نیز پس از تقویت نفس، قوت می‌یابد و قوای بدن و حواس از آن قوت نفس منفعل می‌گردند، همان‌گونه که نفس از کاستی‌ها و ضعف‌های بدن و حواس منفعل می‌شود. شدت این انفعال بدن از نفس قوی را می‌توان در نفوسی یافت که تمام روزگار خود را

تصرفات و تدبیرات می‌شود. اگر نفس انسان به خالق خود روی آورد و از بدن که حجاب او از عالم قدس است دور شود، خیرات به- سوی آن سرازیر می‌شوند. چه بسا نفس به سبب هوشیاری و عاری بودن از دغدغه‌های جسمانی و لذت‌های حسی، به حدی برسد که از بالاترین مبدأ، قوت و کرامتی به او افزوده شود که با آن در عالم عناصر تأثیرگذار شود، به طوری که مریض را شفا دهد و شرور را بیمار کند و عنصری را به عنصری دیگر تبدیل کند و اجسامی که نوع بشر قادر به حرکت آن نیستند، جابه‌جا کند؛ چنانکه علی بن ابی‌طالب (ع) دروازه‌ی خیبر را این گونه از جای درآورد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۰۲: ۲۰۹).

۲-۲. ارتکاب معاصی، مانع نفس برای اکتساب معارف و علوم

یکی از موانع کشف صور علمی توسط نفس، شرارت جوهر و ظلمت ذاتی است که به سبب کدورت امیال و انباشتگی که در صورت نفس ناطقه بر اثر کثرت گناهان رخ می‌دهد، مانع از صفا و زلالی قلب می‌شود. بنابراین به اندازه‌ی تاریکی و انباشتگی آن، مانع ظهور حقیقت در نفس می‌شود؛ مانند پژواک آینه که شرارات و انباشتگی غبار، مانع از

مشغول انجام اعمال و افعالی بوده که او را به مراتب بالا نزدیک کرده است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۰۲).

این نفوس رهایی یافته از اشتغال به احاطه و تدبیر جسم و قوای جسمانی حتی توان تدبیر و انشای اجرام بزرگ را هم خواهند داشت. این قدرت متوقف بر علم و آگاهی نفس به وضعیت افلاک و اجرام بزرگ است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۰۱). سالک راه حق، در ابتدا باید از اغراض و مقاصد طبیعت هجرت کند و ضمیر خود را از گرفتاری‌ها و تیرگی‌های بدن تلطیف کند تا اینکه نفس خود را خالی از محدودیت‌ها و مکان‌ها ببیند و دریابد که اگر نفس به مدیریت قوای بدنی و انفعال یافتن از آنها مشغول نبود، می‌توانست حتی اجرام بسیار بزرگ و بسیار زیادی را با شکل و احوال نیکو مانند اشخاص نوری برزخی بیافریند و در مرحله‌ی بالاتر با تحریک و تدبیر آنها در ایشان تصرف کند. اشتغال به ماده باعث می‌شود که نفس نتواند در افلاک تأثیر بگذارد و آنها را تدبیر و تصرف کند؛ یعنی نفس به خودی خود چنین استعدادی را دارد که در افلاک تصرف کند و آنها را تدبیر کند؛ اما اشتغال و توجه به ماده، مانع فعلیت یافتن این

نیک فقط در محو گناه فایده دارد نه بیشتر و قلب به حالت قبل از گناه بازمی‌گردد و نوری به آن اضافه نمی‌شود و این ضرر و نقص بزرگی است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۶۸).

گناه دارای دو جهت است: جهتی از آن به وجود فعل بازمی‌گردد (قیح فعلی) و افعال از حیث وجود یکسان هستند و جهت دیگر منتسب به فاعل و نیت اوست (قیح فاعلی) که از این حیث، افعال با یکدیگر متفاوتند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۵: ۹). هر معصیتی که انسان مرتکب می‌شود، به همان میزان، این معصیت مانع از اتصال به فیض علمی و ارتباط با عقل فعال می‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۱: ۲۵). کدورت و خباثت گناهان که در اثر پیروی از شهوات بر قلب سایه می‌افکند، در مقابل صفا و جلای عقل می‌ایستد و مانع از ظهور و تجلی حق و شهود حقیقت می‌شود. هرچه ظلمت و کدورت بیشتر باشد، به همان میزان مانعیتش بیشتر خواهد بود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۱: ۱۷).

تکرار و کثرت اعمال شهوانی و غضبی و انجام مکرر اعمالی که موجب تعلق و الفت نفس به امور دنیای مادی می‌شود، مانع

ظهور تصویر در آن می‌شود. هر حرکت و فعلی که از نفس حادث می‌شود، اثری از آن فعل در ذات نفس واقع می‌شود. اگر آن فعل، فعل شهوت و غضب باشد، به موجب آن، مانع کمال ممکن در حق نفس می‌شود و اگر فعلی عقلی باشد، به اندازه خود در کمال نفس مفید واقع خواهد شد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۶۸) و کسب علوم دنیوی و معارف الهی جز با رهایی ادراکات و حواس از اشتغال به امور دنیوی محقق نمی‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۳: ۳۶۹).

پس هر اشتغال به امر شهوانی یا غضبی مانند لکه سیاهی بر صفحه آینه نفس است و اگر زیاد و انباشته شود، آن را تباه می‌کند و نفس را از رسیدن به آنچه برای آن آفریده شده است، بازمی‌دارد؛ مانند انباشته شدن غبار و زنگار در آینه که مستلزم فساد ذات آن و از بین رفتن قابلیت آن برای نشان دادن تصویر است. عبارت «من قارن ذنبا، فارقه عقل لم یعد إلیه أبدا» به همین نکته اشاره دارد؛ زیرا در اثر گناه در نفس انسان گناهکار کدورتی ایجاد می‌شود که اثرش هرگز از بین نمی‌رود؛ زیرا هدف انسان از انجام کار نیک این است که گناه را محو کند. در این صورت فایده خود کار نیک از بین می‌رود و کار

تا زمانی که نفس در این شهوات دنیایی و لذات حیوانی غوطه‌ور است، ذات نورانی آن بینا نمی‌گردد و درهای ملکوت به روی آن باز نمی‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۱: ۲۹)؛ از این رو باید موانع ارتقای آن برطرف گردد و ضمیر آن تلطیف شود. رفع این موانع را یا با انجام اعمالی از سوی انسان و یا با وزش نسیم الطاف الهی بر لوح نفس است تا غبار موانع برداشته شده و حقایق علوم برای نفس متجلی گردد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۰، ج ۱: ۳۴۸).

۳-۱. نقش اعمال در کنار زدن حجاب ماده برای ادراک نفس

اگر نفس انسان با پرداختن به کارهای علمی و حرکات فکری و ریاضات، استعداد و آمادگی پذیرش فیض عقل فعال را داشته باشد و همواره به اتصال و الفت با او مأنوس شود، نیاز او به نظر به بدن و ملزومات حواس منتفی است؛ البته در مقابل، پیوسته بدن نفس را جذب می‌کند، آن را مشغول کرده و از اتصال کامل و ارتباط واقعی با عقل فعال بازمی‌دارد. پس اگر مشغولیت بدن، وسواس و هم و بازی قوه متخیله با مرگ از نفس رخت بریندد، حجاب برداشته می‌شود، مانع کنار می‌رود و پیوند و اتصال پایدار می‌ماند؛

بصیرت عقل از ادراک حقایق علمی می‌گردد. هرچه تکرار معاصی بیشتر باشد، ملکات حیوانی در نفس رسوخ می‌یابد و مانع از قبول نور رحمت الهی می‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۳: ۳۴۳) و در نهایت دل را چنان می‌کند که از استعداد انکشاف علوم در وی اثری نماند و این قوه آن باطل گردد (حسینی اردکانی، ۱۳۷۵: ۴۳).

از جانب دیگر باید توجه داشت که در هر فعل و حرکت اختیاری، تحریک نفس برای انجام افعال بر عهده قوای شوقی است. این قوا منشأ تصرفات نفس در مقدمات ادراک و شناخت نیز محسوب می‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۱۱۱). چنانچه قوای شوقی به درستی عمل کنند، سایر قوای نفس از جمله قوای ادراکی نیز عملکرد صحیحی خواهند داشت. انجام معاصی نشان از عدم اعتدال در قوای شوقی دارد و تکرار معاصی به رسوخ ظلمت و عدم عدالت در قوای تحریکی نفس اشاره دارد. از این رو انحراف قوای شوقی مانع از صحت عملکرد قوای ادراکی در تحصیل شناخت و ادراک می‌شود.

۳. نقش اعمال در رفع موانع

زیرا نفس باقی می ماند و عقل فعال که همیشه جاودانه است و رساندن فیض از جانب عقل فعال، ذاتی آن است و از آن جدا نمی شود. نفس هم ذاتاً آماده پذیرش فیض عقل فعال است، اگر مانعی نباشد، ارتباط دوام می یابد. از آن سو کسی که نفس خود را از کدورت-های بدنی و عقلش را با ریاضت های علمی و عملی صفا نهد، راهی به سوی سعادت ابدی و مناهج الهی ندارد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۹) و نفس به سبب اشتغال به عالم صورت، از جهت انس با این عالم ماده از ابتدای پیدایش، از شهود باطنی ممکن است منصرف شود و چاره ای ندارد جز مجاهدت و ریاضتی که حجاب این اشتغال را به تدریج از میان بردارد تا اینکه پرده عالم مادی از مشاهده عالم معنا برداشته شود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۳: ۷۰۷).

همین اشتغال نفس به آماده ساختن بدن برای آغاز مسیر تکاملی خود در رسیدن به کمالات عقلی و فیض علمی، یکی از دلایل اهمیت تعیین زمان بلوغ است. نفس در آغاز خلقت مشغول تدبیر بدن و رشد آن و رساندن بدن به مقدار ماده ای است که برای تکامل نیاز دارد؛ زیرا ماده اضافه از خلقت پدر، در ابتدا به مقداری نبوده است که متناسب با

وضعیت فرد متولد باشد؛ به ناچار لازم است نفس از آنچه خداوند در آن به امانت گذاشته، ابتدا به اکمال ماده بپردازد تا کمال نفس در گرو استفاده از آن باشد؛ از این رو ابتدا صورت حسی آن کامل شده و شعله های حواس ظاهری شعله ور می شود و به شدت جسمانی می رسد که زمان ازدواج جسمانی آن (زمان بلوغ) است. به همین سبب، طبیعت از دوران طفولیت تا این حد در اثر ضعف اعضا، کمبود نیرو و شدت نیاز به رشد و نمو، از تحصیل ماده فارغ نیست (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۵: ۲۷۹).

هنگامی که آلات به حد کمال خود نزدیک شدند و به شایستگی لازم برای تصرف رسیدند، ماده وقف دستیابی نفس به کمال می شود، بصیرت عقل باز شده و نورهای فطرت و استعداد نفس پدیدار می گردد و از خواب غفلت در گهواره بدن بیدار می شود و به قدسی بودن جوهر خود آگاه می شود. همه اینها به سبب آن است که آلات (جسم و بدن) صلاحیت استعمال در استکمال نفس را دارا شدند و نفس از تکمیل بدن فارغ شده و به عالم قدس و مرکزیت و غایت خود روی آورده است؛ اما تا زمانی که سن رشد باقی است و بدن از نظر کمیت و قوت و

صورت ذات انسان مطابق فطرتی است که خداوند، بندگان را بر اساس آن آفریده است؛ در مقابل، معصیت نیز مقتضای ذات انسان است، اما پس از آنکه ذات مشوب به عوارضی مانند بیماری گشت و از حالت طبیعی خارج شد. در این حالت غیرطبیعی، انسان تمایل به معصیت دارد، مثل خوردن خاک که به نسبت مزاج طبیعی انسان، غیرطبیعی است و بر انسان عارض نمی‌شود مگر به خاطر بیماری یا انحراف از مزاج اصلی (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶: ۳۷۰ و ۳۷۱).

البته عمل به خودی خود چیزی جز انفعال و حرکت نیست؛ از این رو حظی از ثبوت و بقا ندارد؛ اما با تکرار عمل، حالت و اثری در نفس پدید می‌آید که محکم و تبدیل به عادت می‌شود. هرچه فعل بیشتر تکرار شود، به تدریج حال تبدیل به ملکه می‌شود که در نفس رسوخ بیشتری دارد و سبب می‌شود که فعل مناسب این ملکه، بدون هیچ رنج و مشقتی از سوی نفس صادر گردد. بنابراین عمل چون به خودی خود معدوم می‌شود، منفعت و خیری ندارد، جز اینکه توسط عمل، در نفس حالی ایجاد می‌شود که با آن حال رسوخ بیشتری یافته و نفس آمادگی بیشتری برای دریافت و درک معارف الهی می‌یابد.

شدت افزایش می‌یابد، نفس تماماً به سمت بالا معطوف نمی‌شود و برای تحصیل کمالات عقلی مجرد و مطالب اخروی مجرد نیست (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۵: ۲۸۰). در این میان باید به نقش عزلت و خلوت در فراغت از ماده نظر دوخت. راه علم و یقین، از خلوت با خداوند به وسیله ذکر قلبی می‌گذرد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۲: ۲۲۸) و عزلت‌گزینی، خلوت با خدا و دوری از غیرخدا از نشانه‌های عالمان است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۲: ۲۳۱). مطابق حدیث «من أخلص لله أربعين صباحا ظهرت من قلبه على لسانه ينابيع الحكمة» رمز عدد چهل، ریاضت و خلوت است و اشاره به آن دارد که با هر روز کار مخلصانه برای خداوند متعال، لایه‌ای از حجاب‌های جسمی و پرده‌های ظلمانی برداشته می‌شود تا اینکه در چهل روز، چهل طبقه حجاب حاصل از اشتغال به آباد کردن دنیا از بین می‌رود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۳: ۳۷۱).

۳-۲. نقش اعمال در کنار زدن حجاب معاصی برای ادراک نفس

اطاعت، هیئتی است که ذات انسان اقتضای آن را دارد، به شرطی که ذات از عوارضی که به آن ملحق می‌شود، عاری باشد. در این

اعمال، با تکرار تبدیل به ملکات می‌گردند که مادی نیستند و ماده با انجام عمل کنار زده می‌شود و مقتضی به کار خود ادامه می‌دهد. عمل با اعضا و جوارح از آن‌رو اهمیت دارد که معرفت بر اصلاح قلب و تهذیب باطن متوقف است و این دو بر انجام حسنات و ترک سیئات توقف دارند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶: ۲۵۲) و زهد و تقوی و سایر عبادات و ریاضات، همگی به عنوان معدّاتی هستند برای حصول حکمت و مقدمه معرفتند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۴: ۴۲۳). غرض اصلی از وضع عبادات، رها ساختن قلب از موانع و اشتغالات مزاحم برای نفس است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹: ۲۳۱) و اعمال در تطهیر (یا آلوده‌ساختن) قلب ایفای نقش می‌کنند و البته اصل طهارت و صفا، چون امری عدمی است، به‌خاطر خودش مراد نیست و فقط چون مقدمه برای معرفت است، اهمیت دارد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۶: ۱۰۴).

۴. فلسفه عبادات: کنار زدن موانع

از آنجا که همه انسان‌ها در طی مراتب عقل به درجه عرفان نمی‌رسند، ریاضات بدنی و تکالیفی از سوی شارع تشریح شد که البته با خواسته‌های طبیعی آنها در تضاد است و برای

ترک فراموشی، آنها را ملزم به تکرار اعمال کرد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۷: ۲۳۸). غرض از اعمال هم ریاضات بدنی است تا برای نفس و روح هیبتی حاصل شود که منزّه از عوارض حسّی و مجرد از امور مادی ظلمانی است (همان: ۳۹۰). وجوب عبادات و لزوم تکرار آنها در زمان‌های معین بدین علت است که آلودگی‌های انباشته‌شده بر فطرت در زمان غفلت و تاریکی مشغله‌های گاه‌به‌گاه در اوقات لذت و ارتکاب شهوات را از آنها بزدايد تا باطن آنها به نور حضور منور شده و قلوب با روی آوردن به حق از افتادن در ورطه لغزش هوای نفس ایمن ماند. بنابراین محافظت بر آداب عقلی و شرعی و احکام، انسان را از حد بهیمه ترقی داده و باطن را به نور ملک روشن می‌کند (همان: ۲۳۵).

در بیشتر تکالیف، مقصود تطهیر قلب از ظلمت‌های دنیا، پاکسازی باطن از کدورت طبیعت و ناپاکی لذات جسمانی و رهاسازی عقل از اطاعت هوای نفس و شیطان به وسیله نور اطاعت از حق از طریق ایمان است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶: ۲۷۷). این افعال و اعمال واجب یا مستحب، همگی به تصفیه قلب بازمی‌گردند که امری عدمی است و معنای آن رفع مانع و حجاب حاصل

از عوالم حواس از رسیدن به حق و حقیقت است (همان، ج ۴: ۳۲۴). نفس طهارت و تهذیب، چون امری سلبی و عدمی است، مقصود اصالی و مطلوب بالذات نیست. زهد شیثیت ندارد تا موجود باشد، بلکه به سبب اظهار آیات الهی و معرفت حق و تنزیه و تعظیم او مورد نظر است (همان: ۴۲۴).

منافع برخی عبادات را باید با لحاظ همین حیثیت سلبی و عدمی دانست و آنها را در رفع موانع مفید شمرد؛ به عنوان نمونه، راز نماز پس از تلطیف و تطهیر بدن، در خضوع و خشوع جسم است تا آنجا که نفس از اهداف حسی دور شود و مانع حس برطرف گردیده و انسان متوجه احوال آخرت شود. در این صورت قلب و روح به حضرت الهی عروج یافته و از عالم انوار مستفیض می‌گردد و معارف و اسرار را دریافت می‌کند. گویا حدیث «الصلوه معراج المؤمن» به همین وجه نماز اشاره دارد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۰: ۳۶۸ و ۳۶۹). همچنین تشریح روزه و برخی ارکان نماز مانند رکوع و سجده از آن جهت بوده که برای غلبه بر قوای شهوانی و صفات مذموم مؤثر هستند (همان: ۳۶۹). سرّ تشریح حج نیز توجه از خانه نفس به سوی کعبه مقصود بوده که با تجرد از بدن و جنبه‌های

دنیوی ممکن می‌شود (همان: ۳۷۰). پس از کنار رفتن موانع، نفس کار خود را ادامه می‌دهد و برحسب مقتضای فطرت، مقتضی با کسب علوم و معارف به کمال فیض علمی می‌رسد و حقیقت اشیاء را درک می‌کند. جوهر نفس متعاقب از بین رفتن این موانع و اتحاد با عقل، عین علمی که ایجادشان کرده می‌شود. نفس برحسب فطرت و در صورت عدم موانعی که برخی عدمی و برخی وجودی هستند، شایستگی معرفت یافتن به حقایق موجودات را داراست. اگر موانع داخلی و خارجی از نفس ناطقه برداشته شوند، صورت ملک و ملکوت و هیئت وجود بر لوح نفس متجلی می‌گردد (همان: ۲۵۵)؛ اما اگر این موانع برداشته نشوند، انسان گرفتار دوزخ می‌شود؛ دوزخی که از حیث اینکه محل عذاب است دارای وجود حقیقی نیست؛ بلکه منشأ وجود آن، وجود ضلالت و عصیان در نفوس است، تا جایی که اگر معصیتی نبود، دوزخی هم وجود نداشت. اهل عذاب در دوزخ هم دارای نفوس مستعد برای رسیدن به درجات بهشت بودند که البته استعدادشان در اثر ارتکاب معاصی باطل شده و مزاجشان منحرف گردیده بود (صدرالدین شیرازی،

از عوالم حواس از رسیدن به حق و حقیقت است (همان، ج ۴: ۳۲۴). نفس طهارت و تهذیب، چون امری سلبی و عدمی است، مقصود اصالی و مطلوب بالذات نیست. زهد شیثیت ندارد تا موجود باشد، بلکه به سبب اظهار آیات الهی و معرفت حق و تنزیه و تعظیم او مورد نظر است (همان: ۴۲۴).

منافع برخی عبادات را باید با لحاظ همین حیثیت سلبی و عدمی دانست و آنها را در رفع موانع مفید شمرد؛ به عنوان نمونه، راز نماز پس از تلطیف و تطهیر بدن، در خضوع و خشوع جسم است تا آنجا که نفس از اهداف حسی دور شود و مانع حس برطرف گردیده و انسان متوجه احوال آخرت شود. در این صورت قلب و روح به حضرت الهی عروج یافته و از عالم انوار مستفیض می‌گردد و معارف و اسرار را دریافت می‌کند. گویا حدیث «الصلوه معراج المؤمن» به همین وجه نماز اشاره دارد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۰: ۳۶۸ و ۳۶۹). همچنین تشریح روزه و برخی ارکان نماز مانند رکوع و سجده از آن جهت بوده که برای غلبه بر قوای شهوانی و صفات مذموم مؤثر هستند (همان: ۳۶۹). سرّ تشریح حج نیز توجه از خانه نفس به سوی کعبه مقصود بوده که با تجرد از بدن و جنبه‌های

۱۹۸۱، ج ۹: ۳۴۶).

نفس برای شناخت و ادراک کلیات است؛ چون ماده، ظلمت و غیبت است و نفس، نور است و حضور (صرف تعلق به بدن یک مانع و حجاب است؛ از این رو در خواب که این تعلق موقتاً قطع می‌شود ادراک هم راحت‌تر انجام می‌شود)؛

مانع‌ها و حجاب‌های بعدی ناشی از بدنی هستند که قرار است نفس، آن را استخدام کند. ارتکاب گناهان و کدورت حاصل از شهوات، دومین مانع نفس برای اکتساب علوم است؛

اعمال بدنی و ریاضات شرعی هر دو مانع را برطرف می‌کند و نفس در مسیر تکاملی خود حرکت می‌کند؛ از این رو حیثیت رفع مانع حیثیتی سلبی و عدمی است.

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از پژوهش در محورهای زیر قابل برشمردن است:

هر نفسی شایستگی لازم برای شناخت حقایق اشیاء را به حسب فطرت دارد؛ زیرا نفس ناطقه انسان، امر ربانی قدسی و شریفی است که با دارا بودن همین ویژگی فطرت، مفارق از سایر جواهر عالم است: امکان فطری؛

نفس امکان و استعداد اکتساب علومی که برای آن حاصل نیستند را دارد. حامل استعداد ماده است: امکان استعدادی؛ وجود جسم و ماده و اشتغال نفس به تدبیر قوای جرمانی، اولین مانع و حجاب

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه / رساله: این مقاله مستخرج از رساله/پایان نامه نمی‌باشد.

منابع

- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۳۸۱). کسر أصنام الجاهلیة. تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۳۵۴). المبدأ والمعاد. تهران: انجمن حکمت و فلسفه ایران.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۳۰۲). رسالة فی القضاء و القدر در مجموعة الرسائل التسعة. قم: مکتبه المصطفوی.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۳۶۳). مفاتیح الغیب. تهران: مؤسسه تحقیقات فرهنگی.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۶۸). اصول فلسفه و روش رئالیسم. تهران، انتشارات صدرا.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۰۳). بحارالانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- حسینی اردکانی، احمد بن محمد. (۱۳۷۵). مرآت الاکوان تحریر شرح هدایه ملاصدرا. تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۳۶۶). تفسیر القرآن الکریم. قم: انتشارات بیدار.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۹۸۱). الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۴۲۲). شرح الهدایة الأثریة. بیروت: مؤسسه التاريخ العربی.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۳۶۰). الشواهد الربویة فی المناهج السلوکیة (مقدمه فارسی). تهران: مرکز نشر دانشگاهی.